

Prof. dr Jan PELIKÁN
Univerzitet u Pragu

UDK 323 (497.7) "1968"

NÁRODNOSTNÍ VZTAHY V MAKEDONII KONCEM 60. LET 20. STOLETÍ

APSTRAKT: Příspěvek je věnován příčinám a důsledkům vyostření národnostního napětí v Makedonii v roce 1968, které vyvrcholilo albánskými demonstracemi v Tetovu v prosinci 1968. Opírá se o podrobný výzkum dokumentů uložených v archivech ve Skopji a v Bělehradu. Autor mj. Analyzoval rozdíly v přístupu tehdejšího srbského a makedonského vedení k albánskému národnímu hnutí.

Na přelomu první a druhé třetiny šedesátých let 20. století přestávaly v socialistické Jugoslávii efektivně fungovat některé z mechanismů systému zaběhlého již skoro dvě dekády. Částečně to způsobily vnější okolnosti (především zmírnění mezinárodního napětí), mnohem více však vliv objektivních společenských procesů. Titův režim novým podmínkám pragmaticky přizpůsoboval svoji politiku. Zachoval podstatu totalitního režimu stalinského typu, ale provedl některé dílčí modifikace, které se projevily v politické, ekonomické i společenské sféře. Nedošlo k nim náraz, probíhaly postupně, do značné míry živelně, motivovány více instinktem zkušeného vládcce než odbornou analýzou aktuální situace a odhadem dalšího vývoje. Jako katalyzátor často působily personální spory mezi nejbližšími spolupracovníky Josipa Broze Tita. Změny vytyčily základní kontury rámce, v němž se jugoslávská federace vyvíjela (v podstatě v podmínkách chronické krize) až do svého rozpadu.

Od počátku 60. let se k zlomovému bodu začaly pozvolna přibližovat i etnické procesy v Jugoslávii. Končilo období takřka (v některých jugoslávských regionech ovšem jen zdánlivě) bezproblémových národnostních vztahů. Ve své době atraktivní ideologie partyzánské rezistence, která po roce 1945 napomohla překonat či alespoň ztlumit nacionální tenze, se začínala pozvolna redukovat v málo přitažlivá propagandistická hesla. Formální ustavení svazového státu po druhé světové válce provázelo výrazné omezení národnostní diskriminace,

respektování jazykových práv jednotlivých národů a zajištění jejich relativně vysoké kulturní a školské autonomie. Až do počátku 60. let však zůstávalo federativní uspořádání ve své podstatě jen čistě formální. Federativní lidová republika Jugoslávie byla ve skutečnosti centralizovaným státem, jednotlivé republiky byly de facto z centra řízenými provinciemi. Státní i straníční představitelé jednotlivých součástí federace byli jen shora jmenovanými a na Titově skupině absolutně závislými prefekty příslušných regionů.

Dosavadní model řízení státu přestával příslušníkům některých národů vyhovovat. Zejména chorvatská a slovinská elita se stále častěji dožadovaly poskytnutí reálných kompetencí jednotlivým částem federace. Z odlišných důvodů se o svá nacionální práva začala hlásit albánská komunita. Část vládnoucí skupiny – včetně Josipa Broze Tita – tyto jevy pozorně registrovala. Zřejmě z pragmatických důvodů jim přizpůsobila i přístup k národnostní otázce. Počátkem 60. let například postupně opustila dosavadní představu o postupném sbližování jednotlivých národů Jugoslávie. Nejvyšší jugoslávský představitel nikdy nepřestal akcentovat ideu vzájemné tolerance národů Jugoslávie. Začal však zdůrazňovat nutnost trvalého rozvoje každého z nich. Od této doby se v projevech nejvyšších představitelů termín *unitarismus* na dlouhou dobu zařadil k rituálně kritizovaným společenským jevům.¹

Změny ve vztazích mezi centrem a jednotlivými součástmi federace výrazně urychlilo personální zemětřesení v nejvyšším kruhu vládnoucí oligarchie v létě roku 1966. Aleksandar Ranković odstraněný ze všech mocenských postů na tzv. brionském plénu ÚV SKJ byl mimo jiné kritizován jako zastánce centralismu, unitarismu a také jako nositel srbského nacionalismu. Krátce po Rankovićově pádu se změnily reálné vazby mezi republikami a centrem. Elity, jimž byla svěřena správa jednotlivých součástí federace (i autonomních oblastí), sice i nadále zůstávaly v klíčových politických otázkách závislé na centrálních orgánech, respektive na Josipu Brozi Titovi, získaly však významné pravomoci v řadě sfér řízení příslušného regionu, zejména v hospodářské oblasti. Mohly také autonomně rozhodovat o dílčích politických záležitostech. Fungování svazového státu i nadále v mnoha směrech neodpovídalo zákonům vymezujícím vztah mezi centrem a jednotlivými částmi federace. Moc republikových stranických a státních orgánů však výrazně vzrostla. Jednotlivé části federace disponovaly jistou, i když nestabilní a přesně nevymezenou autonomií.

Menší závislost republikových stranických oligarchií na centru umožnil kromě jiného také nový způsob jejich výběru. Doposud byla jejich ryze formální volba plně závislá na rozhodnutí ústředního výboru Svazu komunistů Jugoslávie, respektive jeho organizačním tajemníkoví. Po roce 1966 přešel

¹ Marković, P. J. *Odnos partije i Tita prema jugoslovenskom i nacionalnom identitetu*, Sekelj, L. (ed.), *Identitet: Srbi i/ili Jugosloven*, Beograd, 2001, s. 45 an.

výběr nejvyššího stranického vedení republik a autonomních oblastí Srbska do reálné kompetence místních elit.²

Rankovičův pád provázela mj. kritika práce civilní tajné služby. Služba státní bezpečnosti (SDB) do té doby působila nejen nezávisle na republikových stranických orgánech, ale také kontrolovala jejich činnost. V roce 1966 byl vliv SDB výrazně oslaben. Pod novým velením přestala civilní tajná služba působit jako instituce posilující centralizaci správy jugoslávského státu.

V Makedonie byl dopad i ohlas změn, ke kterým tehdy došlo ve vztahu mezi centrem a členy federace, relativně velmi malý. Společenská i politická situace v této republice se v mnohém odlišovala od ostatních částí SFRJ. Makedonie potřebovala nejvíce ze všech součástí federace ochranu silného jugoslávského státu. Makedonský národ, který se zformoval po druhé světové válce pod přímou záštitou jugoslávského komunistického vedení, se ani v polovině šedesátých let nemohl obejít bez jeho ochranných křídel. Jakákoliv vážnější vnitropolitická krize i zhoršení mezinárodního postavení Titova režimu potenciálně ohrožovaly nejen územní integritu Makedonie, ale i samotnou existenci makedonského národa. Význam této strategické konfigurace si uvědomovali nejen členové zdejší nejvyšší komunistické elity, ale i drtivá většina obyvatel této republiky, kteří přijali makedonskou národní identitu. I nekomunističtí zastánci makedonského nacionalismu se obávali bulharské, albánské a řecké hrozby, a neodvažovali se proto zpochybňovat trvalé sepětí Makedonie s jugoslávským státem. V Makedonii proto tehdy - a vlastně až do konce 80. let - neexistoval tlak veřejnosti na uvolňování vazeb s centrem. Narozdíl například od Chorvatska se místní komunistické oligarchii tedy ani nenabízela možnost pokusit se posílit vlastní popularitu akcentováním exkluzivního protijugoslávsky orientovaného nacionalismu.

Hospodářsky zaostalá republika navíc nezbytně potřebovala dotace z federálních fondů. Politická elita ve Skopji proto nijak zvláště nepodporovala přenesení rozhodování o ekonomických záležitostech z centra na jednotky federace. Drtivá většina příslušníků komunistické nomenklatury v Makedonii neměla větší zájem ani o zvýšení kompetencí jednotlivých republik v politické oblasti. Systém vytvořený po roce 1945 jim v podstatě vyhovoval. Svě osobní ambice část z nich realizovala získáním významných postů v centrálních stranických či státních institucích (např. Kiro Gligorov, Lazar Mojsov a posléze i o generaci

² Bogetić, D., „Nacionalno pitanje i Jugoslavija 1945-1989”. *Istorija XX. veka*, 1999, 1-2, s. 48. Volba nejvyšších republikových funkcionářů pochopitelně podléhala neformálnímu schválení Josipa Broze Tita a mohla být vetována některým z jeho blízkých spolupracovníků.

mladší Krste Crvenkovski, považovaný dnes makedonskou historiografií za zastávce větších kompetencí jednotlivých částí federace).³

Makedonská komunistická elita ovšem změnám ve vztahu mezi centrem a jednotkami federace nijak neodporovala. Reformy aktuálně nijak neohrožovaly stabilitu Makedonie. Jejich realizace navíc nabízela především mladší generaci komunistických funkcionářů možnost mnohem rychlejšího získání větších kompetencí.

Přenesení části pravomocí na jednotlivé republiky vytvářelo místním oligarchiím větší prostor pro uplatnění vlastních stanovisek při řešení národnostních problémů. V Makedonii se tehdy začala završovat první etapa dynamických změn vyvolaných v 50. letech masovou emigrací významné části turecké komunity a příslušníků některých dalších etnik spjatých s islámskou náboženskou tradicí do Turecka.⁴ Etnickou strukturu populace Makedonie také modifikoval příchod několika tisíc kosovských Albánců, kteří po roce 1963 získali zaměstnání na rekonstrukčních pracích zemětřesením zničené Skopje a v Makedonii se trvale usadili. Výsledkem zmíněných migračních procesů byl výrazný vzrůst počtu příslušníků albánského etnika usídlených v Makedonii. Podle sčítání obyvatelstva provedeného v roce 1971 žilo v Makedonii asi 280 tisíc Albánců. Jejich podíl na celkové populaci Makedonie tehdy tvořil 17 procent.⁵

Národnostní poměry v Makedonii se zdály být na první pohled klidné. Ve skutečnosti se však - již dříve napjaté - vztahy mezi většinovým národem a albánskou komunitou pozvolna zhoršovaly. V průběhu dvaceti let po skončení druhé světové války se nezlepšil krajně chladný charakter neformálních vztahů mezi oběma národy. Jen minimální počet Albánců získával zaměstnání v prestižnějších postech ve státní správě, školství, vědě či kultuře. Tuto zjevnou diskriminaci nijak nekompensovalo zvolení (fakticky ovšem jmenování) několika Albánců do vysokých (ovšem nikdy ne klíčových) funkcí ve Svazu komunistů Makedonie, republikové vládě a parlamentu. Úloha těchto funkcionářů byla ryze ornamentální a jejich reálný vliv minimální. Lokální komuni-

³ Gligorov, K.: *Makedonija e se što imame*, Skopje 2001; Kljakić, D.: *Vremeto na Koliševski*, Skopje 1994; Srovnej též: Kiselinovski, S. (ed.): *Makedonski istoriski rečnik*, Skopje 2000, s. 491-492 (heslo *Krsto Crvenkovski*, zpracované N. Veljanovskim).

⁴ K tomu srovnej: Todorovski, G., „Demografskite procesi vo Makedonija predizvikani od iseluvanje na Turci vo pedesettite godine. Pričinite i početokot na iseluvanje.” *Glasnik*, 1997, č. 1-2, s. 63-97; Stamova, M., „Menšinová politika vůči Albáncům a Turkům v Lidové republice Makedonie (1945-1963),” *Slovanský přehled*, 89, 2003, č. 2, s. 187-197; Pelikán, J., „Poznámky k základním trendům vývoje národnostních vztahů v Makedonii v padesátých letech 20. století,” *Slovanský přehled*, 87, 2001, č. 4, s. 483-498.

⁵ Kiselinovski, S., *Etničkite promeni vo Makedonija (1913-1995)*, Skopje, 2000, s. 106.

stická oligarchie však nevěnovala tomuto problému větší pozornost. Zřejmě doufala, že zhruba čtvrtmiliónová albánská komunita nemůže nijak vážněji ohrozit stabilitu Makedonie a že se národnostní situace v této republice postupně automaticky zlepší.

Tato představa se však záhy ukázala jako pouhé zbožné přání. Změny, které provedla Titova skupina na přelomu druhé a třetí třetiny 60. let, totiž takřka vzápětí vedly k eskalaci albánského národního hnutí v Jugoslávii. Vzrůst albánských nacionálních ambicí se po více než dva roky projevoval takřka výhradně v Kosovu. V této autonomní oblasti Srbska se po brionském plénu okamžitě zvýšil vliv komunistických vůdců albánské národnosti. Falešné obvinění Rankoviće z preferování srbských národních zájmů vedlo k rychlému vzestupu bojovného albánského nacionalismu a ke zhoršení národnostní situace v Kosovu. Vzápětí po brionském plénu se zvýšil počet i intenzita neformální ústrků, kterým bylo srbské obyvatelstvo vystaveno ze strany albánské populace. Prudce vzrostl počet příslušníků slovanského obyvatelstva, kteří se v důsledku špatných mezietnických vztahů a tlaku albánské populace odstěhovali z Kosova do jiných částí Jugoslávie. Nové autonomní vedení v Prištině tyto varovné jevy – při nečinnosti srbského republikového vedení i Titovy skupiny - přehlíželo či tolerovalo. Kritika zneužívání moci tajnou službu, která provázela Rankovićův pád a která v podstatě oprávněně diskvalifikovala dosavadní činnost SDB v Kosovu, fakticky znemožňovala zásah orgánů činných v trestních řízeních. V Kosovu paralelně prudce vzrůstala aktivita albánských nacionalistických skupin.

Až do prosince 1968 se tyto procesy dotýkaly albánské komunity v Makedonii, a tedy i základního problému v etnických vztazích v této republice, jen okrajově. Narozdíl od Kosova se po brionském plénu mocenské poměry v Makedonii nijak nezměnily. Pouze se zvýšily reálné kompetence dosavadního vedení. Oligarchie ve Skopji rezolutně hájila makedonské národní zájmy. V žádném případě nemínila postupovat podle modelu, který byl použit po brionském plénu v Kosovu. Vůči příslušníkům albánského národa žijícím v Makedonii zachovala stávající nepřiliš vstřícný, ale v žádném případě také nikoliv utlačovatelský přístup. V tomto směru jejím zájmům vyhovovalo, že kritika diskriminace albánského obyvatelstva organizovaná Titovým okolím se zaměřovala jen na Kosovo a vyhýbala se dalším částem Jugoslávie, kde žili příslušníci albánské komunity.

Postavení Albánců v Makedonii a v Kosovu se v mnoha směrech značně odlišovalo. Změny po roce 1966, které Albáncům v Kosovu otevřely prostor pro dovršení národní emancipace, tyto rozdíly výrazně zvýšily.

Albánci tvořili jen asi 17 procent populace Makedonie, což bylo zhruba čtyřikrát méně než v Kosovu. Potenciální nebezpečí separatistických tendencí ovšem vyplývalo z koncentrace albánské populace v několika okresech podél

hranice s Kosovem a s Albánií. Například v okrese Tetovo tvořili Albánci již v roce 1968 56 procent populace.⁶

V Kosovu byli Albánci (byť nikoliv formálně) považováni za jeden ze *státotvorných* národů autonomní oblasti, v Makedonii však měli jen postavení národnostní menšiny (v tehdejší oficiální terminologii byli označováni za *národnost*). Ve druhé polovině 60. let scházela Albáncům v Makedonii významnější vedoucí vrstva. V průběhu dvaceti let komunistického režimu se mezi v Makedonii žijícími Albánci výrazně snížil vliv tradiční elity (islámských duchovních, bývalých pozemkových vlastníků). Nová elita formující se převážně z vysokoškolsky vzdělaných příslušníků mladé generace, která již v této době vznikla v Kosovu, se v Makedonii teprve utvářela. V Makedonii nemohli narozdíl od Kosova albánskou komunitu reprezentovat ani straničtí vůdci, kteří opírali svůj vliv o zásluhy z protifašistického partyzánského (komunistického) odboje za druhé světové války.

Jak bylo výše konstatováno, důsledky brnonského pléna a jím výrazně urychlené nacionální oživení mezi albánskou komunitou v Kosovu se v Makedonii projevovalo jen dílčím způsobem. I v Makedonii však muselo po kritice tzv. Rankovičovy skupiny opustit politické funkce 72 Makedonců, kteří byli označeni za odpůrce samosprávného socialismu (tedy umírněných reformů) a unitarismu.⁷ V důsledků oslabení pozice konzervativního křídla ve straně a také výraznému snížení reálných kompetencí civilní tajné služby⁸ se poněkud zmírnil represivní charakter státní moci, která do roku 1966 důsledně potlačovala každý náznak protirežimní aktivity, včetně pokusů o oživení nacionálních idejí mezi zdejší albánskou komunitou. Omilostněno bylo několik Albánců dříve odsouzených za protijugoslávskou nacionalisticky motivovanou činnost. Strani-

⁶ Archiv na Makedonija - Skopje (ANM) 1.427.191.1/1-127. Stenografický zápis ze shromáždění členů a tajemníků okresních výborů SKM a členů ÚV SKM 9. 12. 1968: vystoupení člena sekretariátu ÚV SKM Vanča Apostolskeho.

⁷ Tamtéž.

⁸ O malé efektivitě činnosti tajné služby v albánských oblastech Jugoslávie, vyplývající z toho, že se její příslušníci obávali, že budou znovu – tak jako po Rankovičově odstranění v roce 1966 - obviněni z velkosrbských či unitaristických tendencí, se mj. hovořilo i na zasedání výkonného byra předsednictva SKJ (tehdy nejvýznamnějšího stranického orgánu) v červnu 1969. Arhiv Srbije a Crne Gore – Beograd (ASCG), f. 507-CK SKJ, IV/76, přepis zvukového záznamu diskuse na 14. schůzi výkonného byra předsednictva SKJ 24. 6. 1969; o necelý rok později kritizoval nedostatečně efektivní postup tajné služby v boji proti albánskému nacionalismu před rokem 1968 dokonce Fadilj Hodža, nejvlivnější osobnost mezi kosovskoalbánskými komunistickými funkcionáři (tamtéž, IV/92, přepis zvukového záznamu diskuse na 30. schůzi výkonného byra předsednictva SKJ 18. a 19. 1. 1970). Usnesení v podobném duchu přijala (již po albánských demonstracích v Kosovu a Makedonii) Komise pro kontrolu nad prací Služby státní bezpečnosti (ASCG, f. 130-Savezno izvršno veće, k. 559, f. 926, zápis z jednání Komise pro kontrolu nad prací Služby státní bezpečnosti 12. 2. 1969).

cké orgány dostávaly informace, že se tito lidé snaží obnovit protistátní aktivity.⁹ V národnostně smíšených oblastech západní a severní Makedonie docházelo k drobným konfliktům mezi příslušníky albánské a makedonské populace (spory o meze, krádeže úrody, hospodské hádky). Byly registrovány i první náznaky snah vytvářet etnicky homogenní albánské vesnice či městské části a albanizovat příslušníky turecké a pomacké (muslimské) komunity.¹⁰ Počet i význam těchto incidentů a jevů se však ani zdaleka nedal srovnat s obdobnými procesy, které tehdy náhle akcelerovaly v Kosovu.

Po roce 1966 se část málopočetné albánské inteligence v Makedonii (učitelé, lékaři, studenti) snažila oživit albánskou nacionální symboliku. Objevily se pokusy přejmenovat některé albánské školy či kulturní domy v albánských obcích, které byly nazvány podle hrdinů jugoslávského partyzánského odboje, makedonského národního hnutí či nesly názvy typu *Bratrství a jednota*, jmény osobností spjatých výhradně s historickým vědomím albánské populace. Nejčastěji bylo voleno makedonskými úřady těžko napadnutelné jméno albánského národního hrdiny z 16. století - Skanderbega.¹¹

Mnohem větší problémy začal makedonským úřadům přinášet jiný nacionální symbol v Jugoslávii žijících Albánců – národní vlajka. Užívání vlajky jugoslávských Albánců úřady zakázaly krátce po skončení druhé světové války. Důvodem byla především skutečnost, že se národní vlajka jugoslávských Albánců zcela shodovala se státním symbolem Albánie. Paradox přitom představoval fakt, že daná podoba tradiční národní vlajky (korunky nad hlavami černého dvojhavého orla nahrazené rudými hvězdami) vznikla nejdříve jako zástava albánských partyzánských oddílů bojujících v rámci jugoslávské rezistence v Kosovu. Teprve následně tuto podobu přijal komunistický režim v Albánii.¹²

⁹ ANM 1.427.191.1/1-127. Stenografický zápis ze shromáždění členů a tajemníků okresních výborů SKM a členů ÚV SKM 9. 12. 1968: vystoupení člena sekretariátu ÚV SKM Vanča Apostolskeho.

¹⁰ ANM, 1.427.191.1/1-127. Stenografický zápis ze shromáždění členů a tajemníků okresních výborů SKM a členů ÚV SKM 9. 12. 1968: záznam z diskuse; 1.427.170.12/281-294. Usnesení sekretariátu ÚV SKM o některých aktuálních problémech realizace politiky řešení národnostní otázky v Socialistické republice Makedonii z 16. 12. 1968; 1.427.231.12/89-131. Interní informace Komise pro mezirepublikové vztahy, mezietnické vztahy a vztahy mezi národnostmi z ledna 1969.

¹¹ ANM, 1.427.191.1/1-127. Stenografický zápis ze shromáždění členů a tajemníků okresních výborů SKM a členů ÚV SKM 9. 12. 1968: vystoupení člena sekretariátu ÚV SKM Vanča Apostolskeho; 1.427.170.17/355-524. Stenografický zápis ze 3. schůze ÚV SKM 13. 1. 1969: vystoupení Pavle Davkova, Strachila Gigova, Neša Markovskeho.

¹² ASCG, f. 507-CK SKJ, IV/74, přepis zvukového záznamu diskuse na 12. schůzi výkonného byra předsednictva SKJ 24. 6. 1969: vystoupení Cvijetina Milatoviće.

Počátkem roku 1968 - v rámci vstřícných kroků směřujících k faktickému zrovnoprávnění Albánců v Kosovu s ostatními národy Jugoslávie - bylo na základě dohody představitelů komunistických vedení Srbska a Kosova umožněno opět tuto vlajku používat. Tehdejší rozdíl v postavení Albánců v jednotlivých republikách Jugoslávie příznačně ilustruje skutečnost, že rozhodnutí bylo učiněno bez účasti představitelů Makedonie i Černé Hory.¹³ Z dohody však nepřímou vyplývalo, že národní symbol mohou používat všichni občané albánské národnosti v Jugoslávii.

Vlajka byla ovšem chápána - a to jak Albánci žijícími v Kosovu, Makedonii, Černé Hoře a jižním Srbsku, tak i Srby, Makedonci a Černohorci - nikoliv jako národní vlajka jugoslávských občanů albánské národnosti, ale jako symbol celistvosti albánského národního prostoru. Slovanští obyvatelé jižních regionů Jugoslávie její vyvěšování v podstatě oprávněně považovali za ostentativní prezentaci separatistických záměrů albánské komunity. Vlajka, kterou bylo máváno na albánských svatbách či visela na obchodech a dílnách patřících Albáncům, se již před nacionalistickými demonstracemi koncem roku 1968 v Makedonii stávala předmětem hádek a drobných etnických motivovaných konfliktů.¹⁴

Informace o stoupajícím národnostním napětí v oblastech, kde žila albánská komunita, dostávalo stranické vedení jak prostřednictvím tajných služeb, tak i dopisů slovanských obyvatel těchto regionů již od roku 1966. S projevy varujícími před narůstajícím albánským nacionalismem a diskriminací kosovských Srbů se na zasedání ÚV Svazu komunistů Srbska odvážili koncem května 1968 vystoupit Jovan Marjanović a Dobrica Ćosić. Tehdejší jugoslávské i srbské vedení však tyto signály ignorovalo, Marjanovićova a Ćosićova stanoviska ostře odsoudilo.¹⁵

¹³ Tamtéž: vystoupení Fadilja Hodži, Stevana Doronjskeho, Krste Crvenkovskeho; o problému také Hradečný, P.: „Kosovská otázka v letech 1944-1996 a její úloha v procesu dezintegrace komunistické Jugoslávie“ in: Tejchman, M. – Hradečný, P. – Šesták, M. (ed.): *Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie*. Praha 1996, s. 143.

¹⁴ ANM, 1.427.191.1/1-127. Stenografický zápis ze shromáždění členů a tajemníků okresních výborů SKM a členů ÚV SKM 9. 12. 1968: úvodní vystoupení člena sekretariátu ÚV SKM Vanča Apostolskeho a diskusní příspěvek Krste Crvenkovskeho; k tomu též: Marković, P. (ed.): „Služba državne bezbednosti i albanske demonstracije na Kosovu 1968. godine. Jedan dokument.“ *Istorija XX. veka*, č. 1-2, 1999, s. 172. P. Marković publikoval obširný dokument (25 stran strojopisu) nazvaný *Informace povodom demonstracija na SAP Kosovu i SR Makedoniji*, datovaný 31. 1. 1969. Pro potřeby nejvyšších státních a stranických orgánů ho zpracovala Služba státní bezpečnosti.

¹⁵ K zasedání podrobněji např.: Dimić, Lj., *Istorija srpske državnosti, III, Srbija u Jugoslaviji*. Novi Sad, 2001, s. 397-401.

Postoj Titova vedení i skupiny ovládající republikové stranické i státní orgány v Srbsku ovlivnilo několik důvodů. Projevy albánského nacionalismu považovali za výstřelky vyplývající především z euforie ze získání plno-právného postavení albánského národa v Kosovu. Domnívali se také, že tyto excesy lze eliminovat jen zvýšením ekonomické, kulturní a civilizační úrovně albánské komunity. Případná ostřejší reakce na projevy albánského nacionalismu by navíc nepřímo zpochybnila kritiku Rankovićovy skupiny. Zproblematizovala by se tak nedávná klíčová personální změna v jugoslávské mocenské struktuře, kterou příslušníci nejbližšího Titova okolí i liberálněji orientovaní členové srbského vedení (každá z těchto skupin z jiných důvodů) považovali za mnohem důležitější než důsledky vzrůstu národnostního napětí v jižních oblastech federace.

K podcenění narůstajícího nacionálního napětí v jižních oblastech státu centrálními jugoslávskými úřady v této souvislosti přispěla i dílčí změna v dosavadním přístupu režimu Envera Hodži k SFRJ. Po okupaci Československa Albánie, která se sama obávala případné sovětské expanze či útoku ze strany Řecka, ztlumila nepřátelskou rozvědňou činnost proti Jugoslávii, omezila podporu své agentury v Jugoslávii. Albánští diplomaté neoficiálně informovali jugoslávské partnery, že jejich vláda v případě sovětského útoku na SFRJ poskytne Jugoslávii v rámci svých možností pomoc.¹⁶

Republikové vedení ve Skopji dostávalo v průběhu letních a podzimních měsíců roku 1968 informace o zhoršování mezietnických vztahů v některých regionech severní a západní Makedonie. V podstatě je však ignorovalo. Nereagovalo ani na propagandu šířící se po srpnu 1968 mezi albánskou komunitou. Šeptanda organizovaná albánskými nacionalisty nabádala příslušníky albánské komunity, aby v případě eventuální invaze Bulharska do Makedonie, kterou tehdy nebylo možné vyloučit, zachovali neutralitu. Tvrdila, že v Makedonii žijící Albánci nemají žádný důvod, proč by Jugoslávii bránili, neboť jsou pevně spjati s albánským státem, od kterého mohou čekat v případě krizové situace podporu.¹⁷ Příčinou zdrženlivého postoje makedonského stranického vedení byla zřejmě obava, aby se nedostalo do rozporu s linií Titovy skupiny nastoupenou v roce 1966. Obávalo se, že v případě ráznějšího zákroku proti projevům albánského národního hnutí by mohlo být – v kontextu atmosféry, která se

¹⁶ ASCG, f. 507-CK SKJ, III/144, podkladový materiál pro schůzi předsednictva a výkonného výboru ÚV SKJ 14. 11. 1968 vypravovaný ministerstvem zahraničních věcí SFRJ 31. 10. 1968.

¹⁷ Marković, P. (ed.): Služba državne... s. 172.

v Jugoslávii vytvořila po brionském plénu – kritizováno za prosazování makedonského nacionalismu.¹⁸

Masové nacionálně motivované demonstrace Albánců, které vypukly 27. listopadu 1968 na mnoha místech Kosova, znamenaly pro všechny složky stranické i státní moci jak v bělehradském centru, tak v příslušných částech federace šokující překvapení. Poprvé od roku 1913, tedy od násilného rozdělení albánského etnického prostoru po balkánských válkách, neměly národnostně motivované protesty albánského obyvatelstva podobu tradičních živelných vzpour či zbojnicko-loupeživých rebelií.¹⁹ Proběhly jako poměrně pečlivě připravené a koordinované demonstrace ve většině větších městech Kosova. Na základě rozhodnutí nejvyšších představitelů Jugoslávie byly demonstrace, které na některých místech Kosova probíhaly ještě 28. listopadu, za pomoci místní armádní posádky a policejní posil ze Srbska rázně potlačeny.²⁰

Na základě dnes dostupných informací se lze domnívat, že se organizátoři demonstrací koncem listopadu 1968 soustřeďovali jen na území Kosova. Den po propuknutí protestů v Kosovu došlo k nepokojům také v Bujanovci (ve vranjském okrese v tzv. užším Srbsku). Šlo však jen o relativně drobný incident, který zřejmě vypukl jako spontánní reakce na události v Kosovu. Také centrální úřady chápaly protesty jako záležitost týkající se jen Kosova.²¹

V severní a západní Makedonii byla koncem listopadu 1968 relativně klidná situace. Drobné konflikty, které zde proběhly až 28. a 29. listopadu, neměly charakter organizovaných demonstrací. Vypukly jako drobné šarvátky

¹⁸ K tomu srovnej: ANM, 1.427.191.1/1-127. Stenografický zápis ze shromáždění členů a tajemníků okresních výborů SKM a členů ÚV SKM 9. 12. 1968; 1.427.170.12/281-294, Usnesení sekretariátu ÚV SKM o některých aktuálních problémech realizace politiky řešení národnostní otázky v SRM z 16. 12. 1968.

¹⁹ Marković, P.(ed.): *Služba državne...* s. 170 (Autorův úvod k edici dokumentu).

²⁰ Podrobné údaje o průběhu protestů jsou obsaženy zejména v informaci ministra vnitra Srbska Slavka Zečevića, kterou přednesl 28. 11. 1968 na zasedání republikové vlády (Arhiv Srbije - Beograd (AS), f. Izvršno veće Srbije, zápis ze 79. schůze vlády 27. a 28. 11. 1968); dále také AS, f. Savez komunista Srbije–Centralni komitet, k. 99 Sekretarijat centralnog komiteta SKS, sl. 1; ASCG, f. 507-CK SKJ, III, depeše a šifrované telegramy, nedatovaný oběžník ÚV SKJ adresovaný výkonným výborům SKJ jednotlivých republik. Z publikovaných pramenů nejvíce v dokumentu editovaném Predragem Markovićem (Marković, P. (ed.): *Služba državne...*s. 173-174.) V české historiografii k demonstracím v Kosovu v roce 1968: Hradečný, P.: c. d. s. 144-145.

²¹ Nepřímo o tom například svědčí pokyn vládnoucí skupiny nařizující po 27. listopadu nepřetržitou pohotovost v ústředním výboru Svazu komunistů Srbska. Makedonie se tento pokyn nijak netýkal. (ASCG, f. 507-CK SKJ, III, depeše a šifrované telegramy, nedatovaný oběžník ÚV SKJ výkonným výborům SKJ v jednotlivých republikách)

mezi Albánci a Makedonci v Debaru, Gostivaru a Struze.²² Několik incidentů, ke kterým došlo v Makedonii koncem listopadu 1968, svým charakterem, rozsahem a výbušností zdaleka zaostávaly za protesty v kosovských městech. V podstatě se nijak neodlišovaly od běžných projevů etnického napětí, které se po roce 1966 čas od času objevovaly v severní a západní Makedonii.

Ač se albánské nacionální demonstrace dotkly Makedonie jen zcela okrajově, vyvolaly mezi republikovým vedením ve Skopji ohromné znepokojení. Sekretariát ÚV SKM, krátce předtím zvolený na sjezdu Svazu komunistů Makedonie, se hned na své první schůzi 6. prosince 1968 usnesl svolat v souvislosti s událostmi v Kosovu aktiv stranických funkcionářů z celé Makedonie.²³ Shromáždění, které se sešlo již o tři dny později, se zúčastnili kromě členů ÚV SKM i členové a tajemníci okresních výborů strany v Makedonii. Průběh jednání charakterizovaly vážné obavy členů makedonské elity z rozšíření albánského národního hnutí do Makedonie a z případných separatistických snah zdejší albánské komunity. Člen sekretariátu ÚV SKM Vančo Apostolski se v úvodním vystoupení snažil tyto obavy poněkud zaobalit do frází obvyklých v tehdejších projevech nejvyšších jugoslávských představitelů. Tvrdil, že stoupající etnické napětí v Makedonii je vyvoláno zvenčí, a to jednak albánskými nacionalisty v Kosovu, jednak emisary vyslanými protisocialistickými silami, které stály v pozadí nedávných studentských protestů v Bělehradě. Apostolski také kritizoval projevy makedonského nacionalismu, který nutně provokuje albánskou komunitu. Jako příklad uvedl televizní pořady uvedené v rámci oslav 65. výročí ilindenského povstání, které měly jasně protialbánský osten. V úvodním projevu však jasně převládaly obavy z eskalace albánského nacionalismu. Apostolski zcela správně konstatoval, že Albánci v Jugoslávii tvoří jeden etnický celek, který jen formálně rozděluje hranice jednotlivých republik federace. Upozornil, že albánský nacionalismus se do Makedonie šíří jak z Kosova, tak i z Albánie, přestože zde vládne nejautoritativnější režim v Evropě. Kritizoval vyvěšování albánské vlajky. Označil ji nikoliv za symbol *albánské národnosti* v Makedonii, ale albánského nacionalismu, snažícího se zabránit harmonizaci národnostních vztahů v této republice.

²² V Debaru bylo 29. listopadu (tedy v den nejvýznamnější státního svátku jugoslávské federace) vyvěšeno několik albánských vlajek. Jako reakci na to skupina Makedonců vytloukla výklady krámků, na nichž vlajky visely. Druhý den byl ze msty rozbit výklad jednoho makedonského krejčího. K verbálním konfliktům došlo v Gostivaru. Skupina Albánců začala ve večerních hodinách 28. 11. zpívat albánské národní písně a provolávat hesla oslavující Skanderbega. O tři dny později na stejném místě zpívala skupina Makedonců makedonské revoluční písně. (ANM, 1.427.191.1/1-127. Stenografický zápis ze shromáždění členů a tajemníků okresních výborů SKM a členů ÚV SKM 9. 12. 1968)

²³ ANM, 1.427.194.1/1-5, zápis z I. schůze sekretariátu ÚV SKM 6. 12. 1968.

V mnohem ostřejším duchu než Apostolski vystoupili další řečníci makedonské národnosti. Upozorňovali na to, že albánský nacionalismus se začal šířit zejména po brionském plénu. Kritizovali požadavky makedonských Albánců, aby jim byl v makedonské státní televizi poskytnut samostatný kanál a aby se na všech fakultách univerzity ve Skopji vyučovalo také albánsky. Odsuzovány byly i sympatie některých funkcionářů SKM albánského původu k albánským nacionalistickým tendencím. Řečníci upozorňovali na snahy albanizovat tureckou komunitu; kritizovali zřizování albánských škol, respektive albánských paralelních tříd v obcích, kde žil jen relativně malý počet příslušníků albánského etnika. Nejrazantněji vystoupil předseda ÚV SKM Krste Crvenkovski, tehdy nejvýznamnější funkcionář v Makedonii. Rozhodně kritizoval demonstrace v Kosovu. V nepřímé narážce na postoj kosovskoalbánských předáků, který v podstatě akceptovali členové tehdejšího srbského stranického vedení, odmítl vysvětlení příčin protestů v Kosovu jako důsledek velkých sociálních rozdílů v tomto regionu. Podle jeho názoru jimi vyústila vlna otevřeného albánského nacionalismu.²⁴

Na shromáždění stranického aktivu Makedonie panovala – narozdíl od schůze ÚV SKM, která se konala o necelý měsíc později po demonstracích v Tetovu – relativně tolerantní atmosféra. Komunističtí funkcionáři albánského původu si mohli dovolit hodnotit národnostní vztahy v Makedonii z pozic souvisejících s jejich vlastní etnickou příslušností. Nepřímo – a nutno podtrhnout oprávněně - kritizovali makedonský nacionalismus. Poukazovali na diskriminaci Albánců v Makedonii při přijímání do státních služeb. Stěžovali si na to, že albánština je sice vnějším úředním jazykem v Makedonii, ve skutečnosti však musí Albánci komunikovat s úřady jen makedonsky. Upozorňovali také na špatný stav albánského školství v Makedonii.²⁵ Názory albánských členů širší stranické oligarchie v Makedonie však nebyly brány v úvahu.

Obavy z albánského nacionalismu, který potenciálně ohrožoval integritu Socialistické republiky Makedonie, ale současně vůle rozhodně mu čelit se mnohem výrazněji než v diskusi na *poradě aktivu SKM* odrazily v usnesení sekretariátu ÚV SKM schváleném 16. prosince²⁶, tedy ještě před demonstracemi Albánců v Tetovu. Jeho základní myšlenky rozvíjely a vyostřovaly teze, které zazněly před týdnem v projevu K. Crvenkovského. V třináctistránkové rezoluci, formulované kostrbatým jazykem tehdejší stranické byrokracie, schá-

²⁴ ANM, 1.427.191.1/1-127. Stenografický zápis ze shromáždění členů a tajemníků okresních výborů SKM a členů ÚV SKM 9. 12. 1968.

²⁵ Tamtéž. V projevech bylo mj. zmíněno, že se většina odborných předmětů v albánských středních školách vyučuje vzhledem k nedostatku kvalifikovaných učitelů makedonsky.

²⁶ ANM, 1.427.170.12/281-294. Usnesení sekretariátu ÚV SKM o některých aktuálních problémech realizace politiky řešení národnostní otázky v SRM z 16. 12. 1968.

zela jakýkoliv kritika makedonského nacionalismu či náznak pokusu analyzovat objektivní příčiny, které zhoršují národnostní vztahy.²⁷ Vedení Svazu komunistů Makedonie ubezpečovalo, že se bude snažit, aby *národnosti získaly kvalitativně lepší podmínky pro výuku a osvojování kulturního bohatství v mateřském jazyku*. To mělo jejich příslušníkům umožnit *rovnoprávné zapojení do společensko-politického a hospodářského života v Makedonii*. V rezoluci se také tvrdilo, že SKM se vždy snažil zajistit užívání jazyka národnostních menšin při úředním jednání v regionech s jejich vyšším zastoupením v populaci.

Vedle těchto stručných pasáží - uměřeně vstřícných k albánské komunitě - ovšem usnesení jasně hájilo makedonské nacionální zájmy. Zdůrazňovalo se v něm, že *Socialistická republika Makedonie vznikla po dlouhých staletích bojů makedonského národa za svou národní svobodu a nezávislost a svou národnostní politikou umožnila albánské a turecké národnosti, aby se staly integrální součástí makedonské společnosti*. Všichni, kteří se snaží řešit problémy na čistě národním základě, přestože se prezentují jako ochránci životně důležitých národních zájmů, jsou objektivně konzervativními silami, rozvracejícími řady pracujících. Sekretariát ÚV SKM za pomoci opatrných formulací, ale záměrně rezolutně odsoudil projevy albánského nacionalismu. Za nepřijatelné označil *administrativní zavádění albánštiny do škol*; deklaroval, že *SKM a příslušné orgány znemožní zneužívání symbolů národnostních menšin*.²⁸ Usnesení kritizovalo dosavadní přespříliš benevolentní postoj *SKM a ostatních pokrokových sil vůči silám, které se v období národně osvobozenického boje*²⁹ dostaly do zásadního rozporu s podstatou naší socialistické revoluce. Jimi byli beze vší pochyby míněni zastánci nekomunistického albánského národního hnutí.

Nejvýznamnější byla ta pasáž usnesení, v níž se sekretariát ÚV SKM zavazoval tvrdě postupovat proti šíření nepřátelské činnosti ze zahraničí, *kteřá propaguje šovinismus a skryté teritoriální požadavky*. Tato vágní formulace byla dříve používána především jako kritika bulharských anexionistických snah. V polovině prosince 1968 byla však jasně zacílena proti albánskému nacionalismu. Ostří se přitom zřejmě nezaměřovalo jen na Hodžovu Albánii. Lze

²⁷ V tomto ohledu se postoj elity vládnoucí v Makedonii kontrastně lišil od postojů tzv. Nikezićovy skupiny, která tehdy ovládala klíčové pozice v republikové stranické organizaci v Srbsku. M. Nikezić, L. Perovićová, M. Čanadanović či M. Tepavac po listopadových demonstracích v Kosovu označovali za příčiny vyostření národnostních tenzí širokou škálu historických a sociálních důvodů. Více než albánský přitom kritizovali srbský nacionalismus. (O tom například jasně vypovídají jejich vystoupení na společné schůzi stranických vedení Srbska a Kosova – AS, f. Savez komunista Srbije-Centralni komitet, k. 99 Sekretarijat centralnog komiteta SKS, Stenografický záznam ze společného zasedání sekretariátu ÚV Svazu komunistů Srbska a sekretariátu Oblastního výboru SKJ v Kosovu 6. 3. 1969.)

²⁸ Tedy albánské vlajky.

²⁹ V letech 1941-1945.

předpokládat, že nositeli *neprátelské činnosti* byli míněni i albánští nacionalisté v Kosovu, a to jak příslušníci ilegálních skupin, tak i členové oficiálních mocenských struktur.

Záhy se ukázalo, že obavy vedení ve Skopji z rozšíření albánského nacionálního hnutí z Kosova do Makedonie byly zcela opodstatněné. Necelý měsíc po demonstracích v Kosovu vypukly nepokoje v Tetovu. Na základě dostupných pramenů nelze dnes ještě určit, zda šlo o spontánní, či organizované protesty. Ve zprávě tajné policie se tvrdí, že za nepokoji stála asi desetičlenná ilegální skupina albánských nacionalistů, působící v Tetovu od listopadu 1967.³⁰ Rozbor dostupných zpráv popisujících průběh incidentů však nevyklučuje ani spontánní vypuknutí protestů. Je možné, že jedním z podnětů bylo publikování části výše analyzovaného usnesení sekretariátu ÚV SKM, které jugoslávské listy otiskly dva dny před vypuknutím demonstrací.³¹

Srocení zhruba 200 Albánců na hlavním náměstí v Tetovu, okresním městě v severozápadní Makedonii, bylo 22. prosince vyprovokováno stržením albánské vlajky vyvěšené na jednom albánském obchůdku. Demonstranty, kteří provolávali hesla *Pryč se šovinisty, Pryč s Rankovićem a jeho šovinistickou milicí*, ale také oslavovali Josipa Broze Tita a nejvýznamnějšího kosovsko-albánského komunistického předáka Fadilja Hodžu,³² rozehnala policie.

Druhý den však protesty za účasti mnohem většího počtu lidí pokračovaly a odpoledne nabraly na intenzitě. Dav složený většinou z mladých lidí vytloukl několik makedonských obchodů a snažil se lynčovat Makedonce, který předchozího dne strhl albánský prapor. Z hlediska politické stability bylo však mnohem nebezpečnější, že protestující vnikli do budovy místního výboru SKM, demolovali jeho zařízení a z jeho okna vyvěsili albánské vlajky. Demonstranti se poté vydali k místnímu velitelství policie, na které házeli kameny. Z davu se ozvalo i několik výstřelů. Teprve po salvách příslušníků policie mířených nad hlavy demonstrantů shromáždění zanechali pokusů zmocnit se policejního velitelství. Demonstrace však pokračovaly do pozdních nočních hodin. Bylo poničeno mnoho automobilů, vypleněno několik budov státních institucí, ale i

³⁰ Marković, P.: *Služba državne*...s. 175. O konspirativní přípravě protestů hovořili na zasedání ÚV SKM v lednu 1969 vlivný liberálně orientovaný člen skopské oligarchie Slavko Milosavleski a člen ÚV SKM albánského původu Džemail Vejseli. Milosavleski tvrdil, že demonstrace organizovala skupina 25-30 osob. Podle Vejseliho byly 22. prosince - v den muslimského svátku - albánské vlajky údajně proti vůli místních islámských duchovních vyvěšeny i na minaretech. Na 23. 12. organizátoři demonstrací údajně pozvali do Tetova z venkovské škol z okolí učitele a žáky pod záminkou, že se zde bude konat protestní mítink proti americké agresi ve Vietnamu, který bude natáčet televize. (ANM, 1.427.170.17/355-524, stenografický zápis ze 3. schůze ÚV SKM 13. 1. 1969)

³¹ *Politika* (Beograd), 20. 12. 1968.

³² Mj. se provolávalo heslo *Tito-Fadilj-Strana*.

výstavnějších budov v centru využívaných většinou Makedonci (např. nový hotel). Protesty se marně pokusil zastavit místopředseda makedonského parlamentu albánského původu Hadži Ramadani. Zostřila se i hesla provolávaná protestujícími. Zatímco v neděli, kdy protesty začaly, byla zaměřena proti Rankovićovi a blíže nespecifikovaným šovinistům, v pondělí již demonstranti provolávali hanbu Krste Crvenkovskemu, vykřikovali, že nastal čas pro občanskou válku, která je jedinou možností, jak se zbavit otroctví, ve kterém Albánci v Makedonii žijí již 25 let. Požadovali připojení albánských oblastí v Makedonii ke Kosovu a přeměnu tohoto regionu v plnoprávnou součást jugoslávské federace. Při protestech byli zraněni minimálně 3 demonstranti a 2 policisté. Zraněných však bylo pravděpodobně mnohem více.³³

Prosincové albánské nepokoje v Tetovu měly mnohem menší rozsah a intenzitu než demonstrace, které měsíc předtím proběhly v Kosovu.³⁴ Pro Makedonii však představovaly mnohem větší hrozbu než pro Srbsko. Případná realizace v Tetovu provolávaných požadavků by totiž ohrozila nejen územní integritu, ale i samotnou existenci makedonského státu a mohla by zvrátit proces formování moderního makedonského národa.

Makedonský establishment i proto na vzednutí albánského národního hnutí reagoval mnohem ostřeji než srbské vedení. Po událostech v Tetovu bylo v Makedonii kvůli propagaci albánského nacionalismus trestně stíháno 87 lidí, jednání 101 osoby policie kvalifikovala jako přestupek; 120 dalších policie napomenula.³⁵ Počet perzekvovaných v průběhu roku 1969 zřejmě vzrostl.³⁶ Makedonská policie provedla razii, při níž hledala nelegálně držené stělné

³³ O průběhu demonstrací: ANM, 1.427.231.12/89-131. Interní informace komise pro mezi-republikové vztahy, mezietnické vztahy a vztahy mezi národnostmi z ledna 1969; 1.427.170.17/355-524. Stenografický zápis ze 3. schůze ÚV SKM z 13. 1. 1969; *Politika* (Beograd), 24.-27. 12. 1968; Marković, P.: *Služba državne...*s. 174; Vickers, M.: *Between Serb and Albanian. A History of Kosovo*. London 1998, s. 166-167.

³⁴ Protesty zůstaly omezeny jen na Tetovo; v dalších částech severní a západní Makedonie byl klid. Počet zraněných byl mnohem menší než při listopadových demonstracích v Kosovu. (V Kosovu byl zabit jeden demonstrant; 18 dalších vyhledalo lékařskou pomoc, zraněno bylo také 14 příslušníků bezpečnostních sil.)

³⁵ Stíhány nebyly jen osoby žijící v Tetovu a jeho blízkém okolí (celkem 92 osob), ale i Albánci žijící v Gostivaru (32), Skopji (26) a v několika dalších městech západní a severní Makedonie. V Kosovu bylo po listopadových demonstracích postaveno před soud jen 20 osob. Marković, P.: *Služba državne...*s. 174.

³⁶ Podle interní zprávy adresované nejvyššímu jugoslávskému stranickému vedení sledovala tajná policie na jaře 1969 v Makedonii 42 albánských agentů a dalších 43 osob podezřelých z albánské nacionalistické orientace. (ASCG, f. 507-CK SKJ, IV/69, výkonné byro předsednictva SKJ. Podkladový materiál (*Náčrt současné aktivity vnitřního nepřítele zaměřené na podkopání a zničení ústavou vytvořeného systému SFRJ*) pro 7. schůzi byra předsednictva SKJ 13. 5. 1969 vypracovaný Službou státní bezpečnosti.

zbraně. Úřady také umně využily formální institut tzv. samosprávy pracujících. Okamžitě po skončení demonstrací byly ve školách, nemocnicích a továrnách svolány schůze tzv. pracovních kolektivů. Tato shromáždění nejen odhlasovala rezoluce odsuzující demonstrace, ale také rozhodla o okamžitém ukončení pracovního poměru Albánců, kteří se údajně zúčastnili demonstrací. Zaměstnání tak ztratilo především mnoho albánských lékařů a učitelů, včetně těch, kteří odmítli před žáky odsoudit demonstrace. Úřady odebíraly stipendia studentům podezřelým z účasti na demonstracích.³⁷

Z dlouhodobějšího hlediska byla minimálně stejně důležitá i politická reakce oligarchie vládnoucí v Makedonii. Skupina kolem Krste Crvenkovského se rozhodla jít zcela jinou cestou než tehdejší srbské vedení, které sice albánské protesty v listopadu 1968 rozhodně potlačilo, ale následně - za souhlasu Josipa Broze Tita či možná i z jeho iniciativy³⁸ - vyšlo albánskému národnímu hnutí v mnoha směrech vstříc. Vedení ve Skopji nemínilo dělat kompromisy a rozhodlo se důsledně čelit albánskému nacionalismu. Od prosince 1968 razantně potlačovalo nelegální organizace albánských nacionalistů, i jakékoliv spontánní projevy albánského národního hnutí. Především však nechtělo, aby se národní hnutí v Makedonii žijících Albánců stalo záležitostí přesahující republikový rámec. Snažilo se vyhnout tomu, aby národnostní tenze v Makedonii byly dávány do spojitosti s děním v ostatních jugoslávských regionech, kde žilo albánské etnikum. Národnostní vztahy v Makedonii měly být vyřešeny bez většího angažmá federálního vedení (fakticky tedy Josipa Broze Tita). Vedení ve Skopji však především nemínilo připustit, aby do nich jakkoliv zasahovali kosovsko-albánské funkcionáři.³⁹ Jinými slovy, albánská otázka v Makedonii měla být řešena zcela odděleně od albánské otázky v Kosovu. V tomto duchu bylo formulováno usnesení sekretariátu ÚV SKM publikované bezprostředně po demonstracích.⁴⁰

Tato linie našla plnou podporu v rámci širšího kruhu vládnoucí elity ve Skopji. Plně ji akceptovalo i zvláštní zasedání ÚV SKM, které se sešlo kvůli demonstracím v Tetovu 13. ledna 1969. Protesty v Tetovu byly až na jedinou

³⁷ ANM, 1.427.231.12/89-131. Interní informace komise pro mezirepublikové vztahy, mezi-etnické vztahy a vztahy mezi národnostmi z ledna 1969; *Politika* (Beograd), 26.-29. 12. 1968.

³⁸ Na základě dostupných dokumentů nelze přesně stanovit, jaké bylo po listopadu 1968 Titovo stanovisko k problému v Kosovu žijících Albánců.

³⁹ Nepochybně velmi komplikovaný postoj jednotlivých členů kosovského vedení albánského původu k albánskému národnímu hnutí není doposud ani v náznaku objasněn. Makedonské vedení zřejmě nemělo na přelomu let 1968-1969 žádné přímé důkazy, že by se albánské členové kosovské mocenské elity snažili zasahovat do záležitostí týkajících se albánské komunity v Makedonii. Oprávněně se však obávalo, že by se v budoucnosti mohli o něco takového pokusit a vystupovat jako představitelé všech v Jugoslávii žijících Albánců.

⁴⁰ *Politika*, 27. 12. 1968.

výjimku hodnoceny jen z – byť různě odstupňovaných – makedonských nacionálních pozic. Jako jediný se proti paušálnímu obviňování albánského národa (zejména jeho intelligence) z vyvolávání nacionalistických nálad odvážil ohradit člen ÚV SKM albánského původu Sadik Sadiku.⁴¹ Atmosféru na schůzi a její aranžmá dokresluje fakt, že jako první řečník vystoupil Albáнец Džemal Vejseli, předseda okresního výboru SKM v Tetovu. Vejseli nejen ostře kritizoval demonstrace v Tetovu, ale zeširoka líčil, jak se v uplynulých dvaceti letech po všech stránkách zlepšilo postavení albánské komunity v Makedonii.

Ve vystoupeních členů ÚV SKM se v mnoha případech zrcadlilo překvapení, až šok z prosincových demonstrací a také obavy z možných důsledků akcelerace albánského národního hnutí. Řečníci chválili policii za rázný zákrok proti demonstrantům, požadovali co nejpřísnější sankce proti stoupencům albánskému nacionalismu. Několik členů ústředního výboru tvrdilo, že za nacionálními nepokoji nestojí jen protikomunističtí nacionalisté, ale i někteří funkcionáři Svazu komunistů Makedonie albánského původu. Nejostřeji ze všech diskutujících vystoupil Strachil Gigov. Gigov - předválečný komunista, jeden z nevlivnějších makedonských komunistických funkcionářů starší generace - ve svém projevu nesmlouvavě hájil makedonské nacionalistické pozice. Jako jediný v diskusi používal termínu Šiptar.⁴² Polemizoval dokonce s oficiální titoistickou doktrínou a tvrdil, že Albánci v Makedonii nejsou *národností*, ale národnostní menšinou. V projevu, v němž otevřeně varoval před šířením albánského národního hnutí z Kosova do Makedonie, napadl nejvýznamnějšího kosovského funkcionáře albánského původu Fadilja Hodžu, jehož jméno provolávali demonstranti v Tetovu. Kritizoval F. Hodžu za to, že se od těchto hesel veřejně nedistancoval.⁴³ Několik diskutujících s tímto Gigovovým požadavkem polemizovalo. Nehájili však F. Hodžu, ale vyslovovali obavy, aby tímto způsobem nebyli kosovskoalbánští funkcionáři nepřímě zapojeni do záležitostí týkajících se Makedonie.⁴⁴

Nepokoje v Tetovu v prosinci 1968 se staly jediným významnějším otevřeným projevem albánského národního hnutí v Makedonii za celou takřka půlstoletou historii jugoslávské federace. Latentní, stále vzrůstající národnostní napětí v této zemi znovu navenek propuklo teprve na přelomu 80. a 90. let a

⁴¹ ANM, 1.427.170.17/355-524, stenografický zápis ze 3. schůze ÚV SKM 13. 1. 1969.

⁴² Po roce 1966 se v projevech jugoslávských představitelů i v médiích začal namísto termínu *Šiptar* (označujícího Albánce žijící v Jugoslávii) používat výraz *Albánc*. Slovo *Šiptar* rychle dostalo pejorativní nádech.

⁴³ Gigov mimo jiné neváhal říci: *Nikdo si nesmí myslet, že si bude pohrávat s novou Makedonií, za kterou jsme prolili tolik krve. To musí být všem jasné, musí to být jasné řečeno i směrem do Kosova, musí to být jasné i Fadilju Hodžovi.*

⁴⁴ ANM, 1.427.170.17/355-524, stenografický zápis ze 3. schůze ÚV SKM 13. 1. 1969.

v plné míře – v podobě nakonec zvnějšku prozatím zmrazené občanské války - až v prvním roce nového milénia. Agresivitu albánského národního hnutí na dlouhou dobu – ovšem jen dočasně - otupil především razantní postoj tehdejší makedonské mocenské elity. V roce 1969 makedonské vedení definitivně opustilo pokusy integrovat albánské etnikum do většinové společnosti. Výrazně omezilo reálnou podporu programu ekonomického a civilizačního povznesení albánské komunity. Postupně redukovalo albánské kulturní a vzdělávací instituce. Bez větších obtíží se smířilo s existencí takřka nepropustných bariér bránících neformálním vztahům příslušníků makedonského a albánského národa. Mocenská elita většinového národa, která v republice až do rozpadu jugoslávské federace nepřetržitě ovládala všechny klíčové pozice, začala považovat historicky vzniklou faktickou ghettizaci albánského etnika za v podstatě normální.

Vedení ve Skopji se již na přelomu 60. a 70. let podařilo v rámci složitě strukturovaných nejvyšších jugoslávských mocenských struktur prosadit stanovisko, že vztahy mezi většinovým národem a albánskou *národností* v Makedonii jsou výhradně záležitostí zdejších republikových stranických a státních úřadů a že albánská menšina nemůže být nástrojem sloužícím k negaci makedonského státnosti.⁴⁵ Proti nerovnoprávnému postavení albánského etnika, tvořícího již počátkem 70. let skoro pětinu populace Makedonie, nic nenamítal Josip Broz Tito, ani nikdo z jeho tehdejších nejbližších spolupracovníků. Protesty se na oficiálních fórech neozývaly ani z řad kosovskoalbánských komunistických předáků, kteří se zřejmě plně soustřeďovali na posilování pozic albánského národa v Kosovu.⁴⁶

Důvody přechodného triumfu makedonské komunistické elity, jež se v této otázce mohla opírat o jednoznačnou podporu příslušníků většinového národa v Makedonii, byly důsledkem shody okolností. V 70. letech se moc v Jugoslávii stále více přesouvala z centra na jednotlivé republiky. Národnostní vztahy v každé z nich byly považovány za záležitost republikových orgánů. V žádné z republik jugoslávské federace kromě Makedonie však nebyly v 70. letech menšiny diskriminovány. Proti nerovnoprávnému postavení albánské komunity ovšem žádný z vlivných faktorů mocenského systému Titova režimu neprotestoval. Za klíčový problém albánské otázky v Jugoslávii se považovala situace v Kosovu. Zde i po krizi v roce 1968 pokračovala za velkorysé podpory

⁴⁵ Kljakić, D.: c. d. s. 418-419.

⁴⁶ Fadilj Hodža a Veli Deva si v roce 1969 při jednáních svazových stranických orgánů, respektive při setkání s Josipem Brozem Titem jen nepřímo stěžovali na represe proti albánské komunitě v Makedonii. (ASCG, f. 507-CK SKJ, IV/76-výkonné byro předsednictva SKJ. Přepis zvukového záznamu diskuse na 14. schůzi výkonné byra předsednictva SKJ 24. 6. 1969, vystoupení F. Hodži; AS, f. Savez komunista Srbije-Centralni komitet, k. 97. Přepis zvukového záznamu ze setkání Josipa Broze Tita s představiteli Srbska 25. 9. 1969, vystoupení V. Devi)

centrálních jugoslávských i srbských republikových orgánů všestranná emancipace albánského etnika. Příslušníci vládnoucí elity ve všech částech Jugoslávie však současně se znepokojením odhadovali možné vyústění vývoje v Kosovu. V obavě před eskalací albánského nacionalismu a také ze strachu z důsledků případného oslabení Makedonie, považované kvůli bulharským aspiracím za jednu z achillových pat jugoslávské federace, přivírali nad diskriminací albánské menšiny v Makedonii oči.

Rezime

Nacionalni odnosi u Makedoniji krajem šezdesetih godina 20. veka

Prilog posvećen uzrocima i posledicama zaoštravanja nacionalne napetosti u Makedoniji 1968. godine, koja je kulminirala albanskim demonstracijama u Tetovu u januaru iste godine, pre svega se zasniva na opsežnom proučavanju dokumenata koji se nalaze u arhivima Skoplja i Beograda. Autor analizira etničko stanje u Makedoniji poslednje trećine šezdesetih godina; razlike između stavova srpskog i makedonskog rukovodstva prema albanskom nacionalnom pokretu (pre svega različitu reakciju na demonstracije 1968. godine). Državni vrh u Skoplju, za razliku od grupe pod vođstvom M. Nikezića i L. Perović, odlučio je da se dosledno bori sa albanskim nacionalizmom. Od januara 1968. godine energično je gušio nelegalna udruženja albanskih nacionalista i bilo kakve aktivnosti albanskog nacionalnog pokreta. Uspeo je da spreči prerastanje nacionalnog pokreta makedonskih Albanaca izvan republičkih okvira. Etničke tenzije u Makedoniji nisu se povezale sa događajima u ostalim jugoslovenskim regijama u kojima je živio albanski narod. Makedonsko rukovodstvo se 1969. godine konačno odreklo pokušaja integracije albanskog stanovništva u većinsko društvo. Zaustavilo je program ekonomskog i civilizacijskog napredovanja albanskog društva. Postupno je ograničilo delovanje albanskih kulturnih i obrazovnih ustanova. Bez većeg protivljenja pomirilo se sa postojanjem teško probojnih barijera koje stoje na putu neformalnim kontaktima pripadnika makedonske i albanske zajednice.

Politička elita većinskog naroda počela je da smatra normalnim istorijski proces koji je Albance stavio faktički u geto. Nemiri u Tetovu u januaru 1968. godine postali su jedini značajni izraz otvorenog albanskog nacionalizma za vreme pedesetogodišnjeg postojanja jugoslovenske federacije. Gore spome-

nuta politika donela je samo privremene uspehe. Nije rešila probleme, samo ih je zamrznula. Latentna, stalno rastuća nacionalna napetost u Makedoniji ponovo je otvoreno buknila krahem osamdesetih godina, a u punoj meri baš prve godine novog veka.